Martti Koskenniemi

Hugo Grotius
– oikeudellistettu maailma

Hugo Grotiuksen (1583–1645) teosta *De iure belli ac pacis* (Sodan ja rauhan oikeudesta) pidettiin pitkään kansainvälisen oikeuden ensimmäisenä merkkiteoksena ja Grotiusta alan ”isänä”. Tämä – nyttemmin vanhentunut – näkökulma ei tehnyt oikeutta sen paremmin teokselle kuin tekijällekään. Grotius itse piti uskonnollisia kirjoituksiaan päätyönään. *Sodan ja rauhan oikeudesta* sisältää perusteellisen esityksen Grotiuksen luonnonoikeusajattelusta, jonka varhaisena edustajana hänet parhaiten oikeuden ja politiikan aatehistoriassa tunnetaan.

Grotiuksen tutkimus on laajamittainen modernin poliittisen teorian ja oikeusteorian perusteos, jonka ytimessä on pyrkimys saattaa kaikki yhteiskunnalliset suhteet oikeuden piiriin.[1] *Sodan ja rauhan oikeudesta* kattaa niin kansainväliset suhteet kuin valtiollisen julkis- ja yksityisoikeudenkin, teoriat suvereenisuudesta ja omistusoikeudesta, siviili-, perhe- ja rikosoikeuden perusteet sekä opin oikeutetun sodankäynnin muodoista. Teoksen päätarkoituksena on perustella autonominen, politiikasta ja intresseistä riippumaton oikeuden käsite ja soveltaa sitä ympäröivään maailmaan. Tärkeätä roolia näyttelevät subjektiiviset, ihmisyksilöille kuuluvat oikeudet. Nämä ovat keskeinen osa Grotiuksen hahmottelemaa rationaalista elämänjärjestystä. Tämä järjestys – oikeus – on moraalisesti sitova, mutta tulee konkreettiseksi yksityisten sopimusten, valtiollisten instituutioiden ja oikeudenhaltijoiden oman toiminnan kautta.

Grotiuksen laajaa, kolmiosaista työtä on vaikea lukea kannesta kanteen. Grotius esitteli humanistista yleissivistystään sijoittamalla tekstiinsä runsaasti viittauksia klassiseen kirjallisuuteen, poliittiseen ja moraalifilosofiaan, antiikin epiikkaan, roomalaisen oikeuden klassikoihin, kirkkoisien, Tuomas Akvinolaisen sekä 1500-luvun espanjalaisten skolastikkojen teksteihin. Oppineisuuden osoitukset tekevät teoksesta raskaan ja häiritsevät sanoman täsmällistä tavoittamista.

Teosta onkin tulkittu ristiriitaisesti. Sitä on pidetty sekä viimeisenä keskiaikaisen skolastiikan tuotoksena että ensimmäisenä modernina poliittisena tutkielmana. Sen on sanottu edustavan sekä abstraktia luonnonoikeusajattelua että valtion ehdotonta valtaa korostavaa positivismia. Grotiusta on tervehditty rauhan miehenä ja hänen on sanottu valinneen tarjolla olleista vaihtoehdoista sen, joka salli laajimman valtiollisen voimankäytön.[2] Kansainvälisten suhteiden alalla Grotius on sijoitettu ”rationalistien” joukkoon jonnekin kosmopoliittisen idealismin (Kant) ja poliittisen realismin (Hobbes) väliin.[3] Oikeushistoriassa hänet sijoitetaan protestanttisen luonnonoikeuden ja erityisesti ihmisyksilöiden luonnollisia oikeuksia korostavan perinteen alkupäähän.[4] Tämä lieneekin oikein, kunhan muistetaan että ”luonnonoikeus” on monimutkainen kyhäelmä osin ristiriitaisia oppeja, joista monet vaikuttavat eri puolilla nykyistä oikeusajattelua. Teesit luonnonoikeuden kuolemasta ovat vahvasti liioiteltuja. Siksi on hyödyllisintä lukea Grotiusta vaihdellen kontekstuaalisen ja tämän päivän oikeusajatteluun palaavan näkökulman välillä. Oikeusvaltioajattelun (*rule of law*) vahvuudet ja ongelmat tulevat esiin tässä neljän vuosisadan takaisessa työssä yhtä selvästi kuin uusimmissa Euroopan unionin raporteissa.

Seuraavassa kuvaan ensin Grotiuksen uraan ja teoksen syntyyn vaikuttanutta poliittista tilannetta Alankomaissa sekä Grotiuksen elämänvaiheita 1600-luvun alussa. Tämän jälkeen tarkastelen sitä Grotiuksen tuotantoa, joka edelsi *Sodan ja rauhan oikeudesta* -teosta, erityisesti Hollannin Itä-Intian kauppakomppanian toimia puolustavaa *De indis* -kirjelmää. Kolmannessa ja neljännessä pääjaksossa esitän oman tulkintani Grotiuksen pääteeseistä ja teoksen merkityksestä ja lopuksi hahmotan muutamalla sanalla teoksen vastaanottoa 1600-luvun lopun ja 1700-luvun Euroopassa.

Grotiuksen aika ja elämä

Alankomaiden vapaussota (1568–1648) oli Grotiuksen syntymän aikaan täydessä käynnissä. Vuonna 1579 seitsemän protestanttista maakuntaa oli Hollannin johdolla perustanut niin sanotun Utrechtin liiton, joka toimi käytännössä itsenäisen valtion tavoin. Sodasta huolimatta Alankomaat kykeni ylläpitämään laajaa kauppalaivastoa, ja Amsterdamista muodostui Euroopan tärkein kaupallinen keskus. Tähän myötävaikutti tehokas ja pitkälle kehittynyt oikeusjärjestys, johon Grotius toisinaan viittasi

ja joka ylläpiti vakaita kansainvälisiä tavara- ja finanssimarkkinoita ja loi siten perustaa Hollannin siirtomaavallalle. Aikalaiset kadehtivatkin pienen valtion kykyä vastustaa Habsburgien imperiumia ja samanaikaisesti pohjustaa seuraavan vuosisadan taloudellista kukoistusta.

Vaikka uskonkysymys vaikuttikin voimakkaasti Alankomaiden irtautumiseen katolisesta Espanjasta, ei protestanttinen puoli ollut mitenkään yhtenäinen. Vastakkain olivat vapaussodan sankareina itseään pitäneet talonpoikaistoa edustaneet kovan linjan kalvinistit sekä vapaamielisempi kaupunkien porvaristo, joka ylläpiti yhteyksiä vanhaan emämaahan, ja johon myös Grotius kuului. Hän syntyi varakkaaseen perheeseen Hollannin Delftissä, sai humanistisen koulutuksen Leidenin yliopistossa ja myöhemmin useissa korkeissa viroissa edusti maltillista (niin sanottua arministista) uskonlinjaa pyrkien yhdistämään erilleen ajautuneita kristillisiä lahkoja ja korostaen valtiovallan oikeutta säännellä uskonmenojen julkista harjoittamista.[5]

Jo viidentoista vuoden ikäisenä Grotius osallistui setänsä, sittemmin pääministeriksi (*Landsadvocaat*) nimitetyn Johan van Oldenbarneveltin matkaan Ranskan kuningas Henrik IV:n hoviin, tarkoituksena houkutella Ranska sotaan Hollannin rinnalle. Grotius vietti myös lyhyen ajan oikeustieteen opintojen parissa Orleansin yliopistossa, josta palattuaan hänet nimitettiin 20-vuotiaana Alankomaiden (Yhdistyneiden provinssien) viralliseksi historioitsijaksi. Nuorena miehenä hän julkaisi joukon uskonnollisia tekstejä sekä kansallismielisen teoksen *De antiquitate republicae Batavicae* (1610), jossa hän kuvaili ”Batavian” historiaa ihaillen, esittäen tasavaltalaisia teesejä, joihin hän ei kuitenkaan juuri palannut myöhemmin. Samoihin aikoihin hänet nimitettiin muihin julkisiin tehtäviin, joissa hän toimi käytännössä van Oldenbarneveltin avustajana ja oikeana kätenä puolustaen Hollannin valtion oikeutta säädellä uskonnonharjoitusta. Tätä kantaa hän perusteli myös useissa kirjoituksissa, kuten postuumisti julkaistussa *De Imperio summarum potestatum circa sacra* (1618/1647). Hän toimi myös Hollannin valtuuskunnan juristina Hollannin ja Britannian välisissä kalastus- ja siirtomaakysymyksiä käsittelevissä konferensseissa vuosina 1613 ja 1615.

Uskonnolliset ja luokkaristiriidat johtivat keväällä 1618 siihen, että Oldenbarnevelt ja hänen lähimmät liittolaisensa pidätettiin maanpetoksesta epäiltyinä ja tuomittiin. Grotius vältti täpärästi Oldenbarnveltin saaman kuolemantuomion. Hänet määrättiin elinkautiseen vankeuteen Haagin lähellä sijaitsevaan Loevesteinin linnaan, josta hän kuitenkin karkasi – legendan mukaan kirjalaatikossa, jonka hänen puolisonsa Maria van Reigersberch oli sinne toimittanut. Grotius pakeni vuonna 1622 Pariisiin, missä hän vietti pakolaisena suurimman osan loppuelämästään.

Ranskassa Grotiusta kohdeltiin kuuluisuutena. Hän sai pientä palkkaa kuningas Ludwig XIII:lta (jota kiitetään *De iure belli ac pacis* -teoksen alkusanoissa) ja tapasi useamman kerran maan mahtavimman miehen, kardinaali Richelieun, joka olisi mielellään palkannut Grotiuksen johtamaan Ranskan aluillaan olevaa siirtomaapolitiikkaa. Grotius ei tähän suostunut ja miesten välit kylmenivät pian. Grotiukselle ”punainen kardinaali” edusti moraalisesti kyseenalaista valtapoliittista *raison d’état* -ajattelua, kun taas kardinaali piti Grotiusta pedanttina utopistina. Myöhemmin Grotius pestattiin Ruotsin valtion palvelukseen Ranskan suurlähettilääksi, ja Kustaa II:n kaaduttua hänet kutsuttiin Tukholmaan, jonne Grotius ei kuitenkaan halunnut jäädä. Hän kuoli paluumatkalla Rostockissa 26. elokuuta 1645.

Grotiuksen luonnonoikeusajattelun varhaisvaihe

Alankomaiden taloudellinen ylivoima perustui sen siirtomaapolitiikkaan, jonka ytimessä oli kaupankäynti Itä-Intian saaristossa sijaitsevien ruhtinaskuntien kanssa (suurimmaksi osaksi tämän päivän Indonesiaa vastanneella alueella). Grotiuksen rooliksi tuli hahmottaa kuva niistä oikeusperiaatteista, jotka paitsi sääntelivät tätä kaupankäyntiä ja siis eurooppalaisen maailmanvallan ensimmäisiä askeleita, myös ennakoivat *Sodan ja rauhan oikeudesta* -teoksen teemoja. Hollannin Itä-Intian kauppakomppania (*Vereenidge oostindiche compagnie*, VOC) perustettiin vuonna 1602 osakeyhtiöksi, jossa pääosakkaiksi tulivat kapinalliset maakunnat Hollannin johdolla.

Osakeyhtiömuoto tarjosi korporaatiolle pääoman, jonka avulla se kykeni aloittamaan jatkuvan kaupankäynnin Singaporen salmen itäpuolen ruhtinaskuntiin. Tätä kauppaa olivat aiemmin yksinoikeudella harjoittaneet portugalilaiset kauppiaat, jotka olivat vuodesta 1580 lähtien toimineet Espanjan alaisuudessa ja olivat siten Hollannin vihollisia. Helmikuussa 1603 VOC:n alus kaappasi Singaporen edustalla portugalilaisen Santa Catarina -aluksen. Kysymys kaappauksen laillisuudesta ja poikkeuksellisen arvokkaan lastin kohtalosta tuli seuraavana vuonna Amsterdamin amiraliteettituomioistuimeen. Grotius palkattiin laatimaan tuomioistuimelle puolustuskirjelmä.[6]

Grotiuksen laajaa kirjelmää ei julkaistu hänen elinaikanaan, vaan se tuli julkisuuteen vasta huutokauppalöytönä vuonna 1868. Nykyisin tämä paljon kommentoitu teksti tunnetaan sekä Grotiuksen sille antamalla nimellä *De indis* että virallisella otsikollaan *De iure praedae.*[7] Kirjelmällä pyrittiin osoittamaan, ettei Alankomaiden väkivaltainen erkaantuminen Espanjasta ollut kapina, vaan oikeutettu sota, ja että Itä-Intian kauppakomppanialla oli oikeus hyökätä portugalilaisaluksen kimppuun ja ottaa laillisena sotasaaliina haltuunsa aluksen arvokas lasti.

Grotiuksen mukaan ”aavan meren oikeus” kattoi oikeuden vapaaseen kaupankäyntiin kaikkialla maailmassa. Portugalin monopolivaatimus rikkoi tätä oikeutta ja tarjosi muiden maiden aluksille oikeuden rangaista tätä käymällä sen alusten kimppuun. Kirjelmässä hahmotettiin näkemys kaikkialla voimassa olevasta luonnonoikeudesta sekä siitä johdettavissa olevista valtioiden ja yksityishenkilöiden oikeuksista ja velvollisuuksista.

”Luonnonoikeuden ensimmäiset kaksi ’lakia’ (leges) sallivat jokaisen puolustaa henkeään ja terveyttään sekä hankkia omaisuudekseen sitä, mikä niiden edistämiseksi oli tarpeen.”

Luonnonoikeus perusti kansallisen lainsäädäntövallan, mutta oli sellaisenaan voimassa alueilla, joilla ei ollut toimivaltaista valtiota. Koska kaappaus tapahtui kansallisen toimivallan ulkopuolella olevalla Itä-Intian merialueella, oli sitä arvioitava luonnonoikeuden mukaan.

De Indis -kirjelmällä Grotiuksen tarkoituksena oli luoda universaalisti voimassa olevan oikeuden järjestelmä, joka voitaisiin johtaa matemaattisella tarkkuudella ihmisluontoa koskevista perimmäisistä aksioomista, tärkeimpänä pyrkimys itsesuojeluun. Niinpä luonnonoikeuden ensimmäiset kaksi ”lakia” (*leges*) sallivat jokaisen puolustaa henkeään ja terveyttään sekä hankkia omaisuudekseen sitä, mikä niiden edistämiseksi oli tarpeen. Tästä seurasivat kaksi muuta luonnonlakia: velvollisuus pidättyä loukkaamasta toisen henkeä tai terveyttä ja olla kajoamatta toisen omaisuuteen. Grotius kokosi kaikkiaan kolmentoista ”lain” joukon, jolla hän perusteli myös yksityishenkilöiden velvollisuutta suojella toisiaan ja toistensa omaisuutta perustamalla kansalaisyhteiskuntia ja valtioita. Näille yhteisöille siirtyi alkujaan yksityisille kuuluva valta lakien toimeenpanoon ja loukkausten rankaisemiseen.

”Lakien” järjestelmän rinnalle Grotius loi oikeuslähteiden (*regulae*) teorian, jolla hän perusteli luonnonoikeudellisen järjestelmänsä viittaamalla Jumalan tahtoon. Hän myös johti sen maallisen kehityksen yksilöiden ja valtioiden tahdosta. Jo *De indis* -teokseen sisältyi luonnonoikeudellisen elementin lisäksi vahva tuki niin yksilönoikeuksille kuin valtiolliselle lainsäädännöllekin. Rationalistinen rakenne tuotti voluntaristisen sisällön.

De indis -teos yhdistää vahvan itsesuojelun periaatteen velvoitteeseen suojata myös muita ihmisiä ja näiden omaisuutta erityisesti silloin, kun velvoite voidaan johtaa kansalaisyhteiskunnan tai valtion perustamista koskevista sopimuksista. Amsterdamin oikeudenkäynnissä Grotius johti näistä periaatteista kauppakomppanialle oikeuden vapaasti purjehtia ja käydä kauppaa Itä-Intian saaristossa. Koska aava meri ei kuulunut minkään valtion toimivaltaan, oli jokaisella kauppaa käyvällä valta itse panna nuo oikeudet täytäntöön. Kaappaus oli oikeutettua sotaa, jossa komppania pani täytäntöön sekä itselleen yksityisenä oikeussubjektina kuuluvaa oikeutta että Hollannin valtion edustajana tälle kuuluvaa oikeutta. Juttu tarjosi Grotiukselle myös tilaisuuden perustella juridisesti Yhdistyneiden provinssien irtautumisen vanhasta emämaastaan. Väkivaltaisilla toimillaan Alankomaissa Filip II oli rikkonut hallitsijavelvoitteensa ja vapauttanut protestanttiset alamaisensa kuuliaisuusvelvoitteestaan.

Grotiuksen nuorena asiamiehenä laatima *De Indis* -kirjelmä ylitti laajuudeltaan moninkertaisesti oikeudenkäynnin tarpeet. Ainoastaan sen 12. luku, joka koski aavan meren vapautta – *Mare liberum* – tuli hänen elinaikanaan tunnetuksi.[8] Luku irrotettiin työstä vuonna 1609 osana propagandaa, jolla perusteltiin sekä kaupankäyntiä Itä-Intiaan että oikeutta sillinpyyntiin Englannin vesialueilla. Koska muu teksti tuli tunnetuksi vasta 1800-luvun lopulla, ei sen sisältö alun perin vaikuttanut Grotiuksen luonnonoikeusopin tulkintaan. Sittemmin kirjelmän on todettu ennakoineen monia *De iure belli ac pacis* -teoksen teemoja.[9] Tekstejä yhdistää subjektiivisille oi-

keuksille annettu tärkeä asema sekä valitun näkökulman epäaristoteelisuus. *De iure belli ac pacis* -teos palaa osin vanhempaan perinteeseen korostamalla ihmisluontoon kuuluvaa sosiaalisuutta (*socialitas*). Tämä ei kuitenkaan tuota ratkaisevaa eroa tekstien välille. Subjektiivisten oikeuksien tärkeys säilyy myös myöhemmässä teoksessa ja perustelee Grotiuksen asemaa ”modernin” luonnonoikeuden edustajana.

Sodan ja rauhan oikeudesta

Grotiuksen kypsän luonnonoikeusteorian tärkein sisältö on esitelty nyt suomeksi käännetyssä *De iure belli ac pacis* -teoksen johdannossa. Ennen teorian tarkempaa kuvausta on kuitenkin syytä sanoa jotain itse teoksesta. Otsikon viittaus sotaan ja rauhaan vie ajatukset kansainvälisen politiikan, diplomatian ja sodankäynnin kysymyksiin. Vaikka teoksen kolmas osa näitä käsitteleekin, ei kysymyksessä ole sotilaiden tai diplomaattien kuten Pierino Bellin tai Balthazar Ayalan varhaisempiin teoksiin verrattavissa oleva työ. Sota ja muu väkivalta vaikuttavat teoksen taustalla – olivathan ne Grotiuksen elinaikana tärkeä eurooppalaista yhteiskuntaa muokkaava ilmiö. Mutta toisin kuin usein Grotiuksen edeltäjäksi mainitun italialaisen Alberico Gentilin *De iure belli* -teos (1588/1598), *Sodan ja rauhan oikeus* käsittelee suurimmaksi osaksi yhteiskuntaelämän yleistä oikeudellista järjestystä.

Teoksen otsikko heijastaa vastausta, jonka Grotius antoi peruskysymykseensä – milloin sota on oikeutettu? ”Ei ole muuta *järkiperäistä* syytä ryhtyä sotaan, kuin joutuminen *loukkauksen* [*iniuria*] kohteeksi.”[10] Lähestymistapa seuraa periaatteessa klassista, Augustinukseen palaavaa oikeutetun sodan oppia, minkä Grotius myös itse toteaa. Ero on siinä, mitä loukkauksella tarkoitetaan. Toisin kuin Aristoteleen oppeihin perustuvassa vanhemmassa oppirakennelmassa, nyt ei ole ensisijaisesti kysymys objektiiviseen luonnonjärjestykseen sisältyvien moraaliperiaatteiden rikkomisesta. Loukkaus on subjektiivisten oikeuksien (*facultas*) ja niillä luotujen oikeussuhteiden vastainen teko. Grotiuksen pyrkimyksenä oli tuottaa kattava oikeutettua väkivallan käyttöä koskeva tutkimus. Niinpä siinä tuli tyhjentävästi kuvata sekä ihmisyksilöiden oikeudet että ne lailliset oikeussuhteet, jotka näistä voidaan johtaa ja joiden rikkominen oikeuttaa sotaan tai muuhun lailliseen reaktioon. Teos laajeni itsepuolustusoikeuden eri muotojen esittelystä kaikkien sopimusperusteisten oikeussuhteiden analyysiksi.

De iure belli ac pacis jakaantuu johdantonsa jälkeen kolmeen osaan. Ensimmäinen ja lyhyin sisältää vain viisi lukua. Siinä määritellään ’sodan’ käsite ja todistetaan, että myös kristityillä on oikeus käydä sotaa. Siinä myös esitetään perusteet lailliselle vastarinnalle ruhtinasta vastaan, erotetaan toisistaan yksityisen ja julkisen sodan käsitteet ja todetaan, että jokaisella on oikeus puolustaa itseään loukkaajaa vastaan, joskin myöhemmin huomautetaan, että valtiossa tämä oikeus on luovutettu ruhtinaalle.

Teoksen toinen osa laajenee kokonaiseksi sopimuspohjaisen yhteiskuntaelämän oikeudelliseksi kuvaukseksi. Tämä on johdannon ohella kirjan tärkein osa. Se sisältää kaikkiaan 26 lukua, joissa käsitellään omistusoikeuden perusteita, syntyä, laajuutta ja luovuttamista, yksilöiden oikeuksia ja velvollisuuksia perhe- ja perintösuhteissa, sekä sopimus- ja velvoiteoikeudellisia suhteita. Siinä tarkastellaan valtiollisen toimivallan muodostumista ja rajoja ja verrataan toisiinsa valtiollista suvereenisuutta ja yksilön omistusoikeutta. Mukaan sisältyy myös sopimusten ja valtiosopimusten tulkintaa ja voimassaoloa koskevia pohdintoja sekä kokonaiset jaksot vahingonkorvaus- ja rikosoikeudesta. Kaikki nämä aiheet on käsitelty, koska niissä syntyy oikeussuhteita, joiden rikkomista voi pitää oikeutettuna syynä sotaan ryhtymiselle – kuitenkin niin, että tämä yksilölle kuuluva oikeus on valtiossa luovutettu ruhtinaalle tai muulle valtioelimelle. Lopussa käsitellään vielä kyseenalaisia motiiveja sotaan ryhtymiselle ja kehotetaan sotaa harkittaessa varovaisuuteen ja malttiin.

Kolmannessa osassa tullaan teemoihin, joita otsikko on antanut alusta saakka odottaa, laillisen sodankäynnin muotoihin. Esiin tulevat muun muassa kielletyt sodankäyntitavat ja sotavankien ja siviilien sekä puolueettomien maiden ja yksityishenkilöiden asema sodan aikana. Grotius käsittelee myös luottamuksen ylläpitoa, rauhanneuvotteluja ja sopimuksia sodankävijöiden välillä. Hän hämmästyttää lukijaa toteamalla, että oikeutetussa sodassa voi luonnonoikeuden nojalla tehdä vastustajalle kaikkea sitä, mikä on tarpeellista loukkauksen lopettamiseksi ja loukkaajan rankaisemiseksi, joskin hän lisää hieman yleisluontoisesti, että myös armeliaisuutta tulisi osoittaa.

Sota on Grotiukselle luonnollinen ja järkevä tapa toteuttaa oikeuksia. Vain yhteisöllisyyden vastainen väkivalta, joka ”uhkaa toisen oikeutta”, on kiellettyä. ”Sillä ihmisyhteisö on suunniteltu sillä tavoin, että jokainen voisi rauhallisesti nauttia omastaan muiden ja koko yhteisön tuella.”[11] Luonnonoikeuden rooli supistuu kuitenkin itsepuolustukseen. Omistusoikeuden suojaamista, velan perimistä tai muuta oikeutettua hyökkäyssotaa koskee kansainoikeus (*ius gentium*), johon sisältyy valtioiden sopimia oikeutetun sodankäynnin tapoja.

Kansainoikeuden alaisuudessa sotaa käydään suvereenien valtioiden välillä sovittuja muotoja noudattaen (*bellum solennis*). Se oikeuttaa sodankävijät lähes kaikkeen, mikä edesauttaa tavoitteen saavuttamista eli korvauksen saamista ja loukkaajan rankaisemista. Grotius ei ole mikään utopistinen rauhanmies. Kansainoikeus antaa hänen mukaansa sodankävijöille laajat valtuudet muun muassa surmata sotavankeja, raiskata ja pahoinpidellä siviilejä ja tuhota kaupunkeja, ellei tätä kyetä kohtuullisesti välttämään. Kolmannen osan puolessa välissä hän kuitenkin yhtäkkiä toteaa, että toimiessaan tällä tavoin sodankävijät kyllä välttyvät lailliselta rangaistukselta, mutta heidän tulisi kuitenkin ottaa huomioon koh-

tuuden ja oikeudenmukaisuuden vaatimukset sekä pyrkiä toimissaan hyveellisyyteen.

Grotius erottaa ”laillisuus”-termin kaksi merkitystä. Jokin voi olla ”laillista sinänsä” ja jokin taas vain ”ulkoisesti laillista”. Kun kansainoikeus käsittelee vain *ulkoisia* oikeussuhteita, on sodankävijän myös syytä ottaa huomioon, mikä on ”sisäisesti laillista”, koska tämä on kohtuullista ja oikein.[12] Näin Grotius siirtyy käsittelemään rehellisyyden periaatteita, joilla hän pyrkii rajaamaan sodankäynnin raakuutta ja tuhovoimaa (*temperantia*). Grotiuksen on joskus arvioitu näin tekevän eroa lain ja moraalin välille, mutta tämä ei tarkkaan ottaen pidä paikkaansa. Grotiuksen laki ja oikeus ovat myös moraalin tai moraalisen argumentaation osia.[13] *Temperantia* sitoo sodankävijöitä kuin mikä tahansa muukin laki, joskaan sen rikkominen ei aiheuta rangaistusta.

De iure belli ac pacis -teoksen sodankäyntiä koskeva osa kodifioi käytännössä sovellettuja, sodankävijöille laajat valtuudet antavia sääntöjä. Siihen sisältyy kuitenkin myös sodanjohtoon kohdistuvia vetoomuksia toimia maltillisesti ja pyrkiä ehkäisemään raakuuksia, joilla ei ole merkitystä sodan tavoitteen kannalta tai jotka mahdollisesti vaikeuttaisivat rauhanneuvotteluita. Pyrkimys sodankäynnin rationaalistamiseen on sopusoinnussa teoksen hengen kanssa. Poliittisen historian ja oikeusteorian kannalta tärkeämpiä ovat kuitenkin teoksen toisen osan teemat.

Luonnonoikeus ja ihmisen sosiaalisuus

Grotiuksen tavoitteena on siis oikeudellistaa koko yhteiskuntaelämä subjektiivisista oikeuksista lähtien. Häntä voi pitää eräänlaisena oikeusvaltioajattelun edustajana. Pyrkimyksen taustalla on johdannossa tärkeää roolia esittävä polemiikki poliittista realismia ja moraalista skeptisismiä edustavan kreikkalaisen filosofin Karneadeen (214–129 eaa.) kanssa. Oikeutta ja moraalia ei tule Grotiuksen mielestä palauttaa itsekkääseen hyötyajatteluun. Oikeuden toteuttamisesta seuraa kyllä myös hyötyä, mutta tämä ei ole sen sitovuuden lähde. Ihminen ei ole – toisin kuin Hobbes kolmekymmentä vuotta myöhemmin kirjoittaa – vain itsekäs ja omaa hyötyään tavoitteleva olento.

De Indis -teoksessa Grotius perusti luonnonoikeutensa vielä suurelta osin itsesäilytysvaistoon. Nyt hän esittää oikeuden perusteeksi ihmiselle luontaisen sosiaalisuuden. Ihmisen erottaa eläimestä Grotiuksen mukaan kyky ja pyrkimys säännön seuraamiseen. Oikeus ei ole vain käytäntöä, vaan säännön sisäistämistä. Kuten hän toteaa vankila-aikanaan kirjoittamassaan tekstissä, lakiin sisältyy ”velvoite, joka vaikuttaa myös mieleen; sillä lakia ei pidä noudattaa yksin rangaistuksen pelosta, vaan omantunnon vuoksi”[14]. Sääntöjen sisäistäminen luo perustan rauhalliselle ja vauraalle yhteiskuntaelämälle.

Grotiuksen asema luonnonoikeuden historiassa perustuu juuri voimakkaasti korostettuun luontaisen yhteenkuuluvuuden tunteeseen. Sillä lienee myös yhteytensä Grotiuksen uskonnollisuuteen ja se on ristiriidassa sekä hobbeslaisen realismin että Samuel Pufendorfin ja Adam Smithin markkina-ajattelusta kumpuavan sosiaalisuuden kanssa. Viime aikoina on käyty keskustelua siitä, korostuuko sosiaalisuus Grotiuksella siksi, että tämä halusi vastata edellisen vuosisadan ranskalaisille skeptikoille, Montaignelle ja Charronille, vai siksi, että Richelieun Ranskassa oli samaan aikaan leviämässä niin ikään skeptisismiä edustava *raison d'état* -ajattelu. Toiset ovat nähneet siinä ilmentymän Grotiuksen työssä muutoinkin esiintyvästä stoalaisen perinteen ja ehkäpä Leidenin yliopistossa vaikuttaneen Justus Lipsiuksen uusstoalaisuuden vaikutuksesta.[15] Miten tahansa, sosiaalisuuden korostaminen oli hyvin sopusoinnussa Hollannin taloudellisen vaurauden taustalla olevan protestantismin kanssa. Myöhemmässä poliittisessa ja oikeushistoriassa se myös leimasi Grotiuksen moralistiksi tavalla, joka ei tehnyt oikeutta hänen päätyönsä monin osin realistiselle ihmiskuvalle ja yhteisön käsitteelle.

Grotiukselle tärkeä subjektiivisten oikeuksien käsite esitellään heti työn alussa etsittäessä termin *ius* (lat. oikeus) merkitystä. Näitä löydetään kolme. Yksi kattaa aristoteelisen ”oikeudenmukaisuuden”, siis yhden hyveistä, joita ihmisen tulee tavoitella. Kolmas on sama kuin ”laki”, siis voimassa oleva säännös. Näiden väliin Grotius sijoittaa merkityksistä itselleen tärkeimmän. *Ius* on nimittäin myös ”moraalinen ominaisuus, joka henkilöön liittyen tekee tälle mahdolliseksi omistaa jotain tai tehdä jotain oikeudenmukaisesti”[16].

Tällaisia ominaisuuksia on kahden tyyppisiä. Yhtäällä on *aptitudo*, jonka Grotius liittää Aristoteleen distributiivisen oikeudenmukaisuuden käsitteeseen (mutta jota hän kutsuu ”attributiiviseksi oikeudenmukaisuudeksi”). Siinä henkilön oikeudet perustetaan tämän ominaisuuksiin tai tarpeisiin. *Facultas* puolestaan on yksilöiden väliseen sopimukseen pohjaava Aristoteleen kommutatiivista oikeudenmukaisuutta vastaava (Grotiuksen ”ekspletiiviseksi oikeudenmukaisuudeksi” nimeämä) käsite. Näiden ero on siinä, että *aptitudo*-oikeuksien tulisi ohjata valtiovallan toimintaa, mutta niitä ei voi panna tuomioistuimessa täytäntöön. Sitä vastoin *facultas*-oikeus – siis sopimukseen nojaava oikeus – on aina täytäntöön pantavissa. Ensiksi mainittujen voidaan ajatella edustavan tärkeitä tulonjakoon tai sosiaaliturvaan liittyviä pyrkimyksiä, jälkimmäisten tähdätessä markkinoiden toimivuuteen. Tältä osin Grotius kytkeytyy varhaisen kapitalismin aatehistoriaan.[17]

Grotius ihaili Hollannin taloudellista kasvua ja ymmärsi, että Amsterdamin nousu kansainvälisen kaupan keskukseksi perustui maan kaupalliseen kulttuuriin, jossa sopimusten tarkka noudattaminen ja täytäntöönpano olivat tärkeitä. Tässä tarvittiin myös tehokasta keskusvaltaa. Grotiuksen valtiokäsite perustuu yhteiskuntasopimukseen. Luonnonoikeus on kyllä voimassa myös esivaltiollisessa tai valtiottomassa tilassa – siksihän se tuli sovellettavaksi Santa Catarinan tapauksessa. Mutta valtiota tarvitaan, jotta kansalaiset voisivat parhaiten organisoida yhteiselämänsä ja rauhallisin mielin harjoittaa taloudel-

lista toimintaa.[18] Tätä varten he luovuttavat valtiolle tai ruhtinaalle oikeutensa tai ainakin niiden täytäntöönpanon.

Toisin kuin ranskalainen Jean Bodin ja vakiintunut valtioteoria, Grotius ei pitänyt välttämättömänä, että valtiossa olisi yksi suvereenin vallan käyttäjä. Valtiovalta voi organisoitua monin eri tavoin ja jakaantua useamman tahon kesken. Sitä vastoin kansa ei milloinkaan voinut osallistua hallintoon. Vaikka kansa Grotiukselle olikin omalla tavallaan suvereeni, on se luovuttanut tärkeimmän osan suvereenista vallasta valtioelimille, eikä enää voi kapinoida näitä vastaan.[19] Poikkeuksena on tilanne, jossa näistä on tullut kansan vihollinen (*hostis totius populi*), esimerkkinä tietysti Espanjan Filip II. Grotius jopa kirjoittaa, ettei näe estettä sille, että koko kansa myisi itsensä orjuuteen, mikäli tämä näyttäisi välttämättömältä esimerkiksi nälänhädän voittamiseksi – Rousseau nimesikin Grotiuksen tyrannien puolustajaksi.[20]

Grotiuksen valtioteoriaa vaikutusvaltaisempi on hänen näkemyksensä yksityisomistuksen synnystä ja luonteesta. Espanjalaisia 1500-luvun skolastikkoja seuraten Grotius lähti siitä, että Jumala oli alun perin luovuttanut maailman kaikille ihmisille yhteisesti. Yhteisomistus oli kuitenkin vain ehdollista ja epämääräistä, eikä se estänyt esineiden ottamista omaan käyttöön. Ihmiset alkoivatkin heti käyttää luonnon tuotteita tarpeittensa tyydyttämiseksi. Sivistyksen mukanaan tuoma tarpeiden lisääntyminen johti yksityisomistuksen yhä laajempaan kasvuun. Aikanaan omistaminen tuli sitten kirjattua kaikkialla lakeihin, jotka olivat ”rakentuneet luonnon suunnitelman mukaan”, vaikka ne eivät olleetkaan luonnonoikeuden kodifikaatiota[21]. Näin Grotiuksen ”järki” saattoi tosiasiallisesti syntyneen tilanteen luonnonoikeudellisesti velvoittavaksi.

Teoksen toinen osa kuvaa pitkään ja tarkasti niitä sopimusoikeudellisia suhteita, jotka syntyvät kehittyneissä taloudellisissa oloissa. Sopimuksessa on kysymys tahtojen yhtymisestä, mihin luonnonoikeus liittää sitovuuden ja jonka kautta syntyvät *facultas*-oikeudet voidaan vahvistaa tuomioistuimissa. Vain petos tai erehdys voi johtaa sopimuksen mitätöintiin. Kohtuuden tai oikeudenmukaisuuden arviointia ei tarvita, sillä riittää, että on olemassa ”puhdas ja riittävästi ilmaistu tahto”[22].

Grotius ei jakanut Aristoteleen ja skolastiikan maailmaan kuulunutta epäluuloa kaupallista toimintaa kohtaan. Jo *De indis* -kirjelmässä ja *Mare liberum* -kirjasessa Grotius kuvasi kaukaisten maiden kanssa käytävää kauppaa osana kaitselmusta, joka ohjasi ihmiset ympäri maailmaa yhteen sosiaalisuuden periaatteen ilmentymänä. Myös siirtomaiden perustaminen noudatti samaa näkökohtaa. Viljelyksiä sai sijoittaa jopa toisen valtion alueelle, ellei aluetta ollut otettu muuhun käyttöön. Vaikka maanomistus tällöin siirtyikin ulkomaiselle viljelijälle, tuli tämän kunnioittaa aluevaltion suvereenisuutta ja lainsäädäntöä. Grotius oli kolonialisti; toisin kuin aiemmissa Portugalin ja Espanjan kolonialismia kritisoivissa teoksissaan, hän oli nyt valmis jopa sallimaan siirtomaamonopolin, kunhan tästä oli sovittu kohdemaan ruhtinaan kanssa eikä se kohtuuttomasti korottanut tuotteiden hintoja.[23]

Teoksen vastaanotto

Sodan ja rauhan oikeudesta sai heti ilmestyessään paljon kriittistä huomiota. Johdannossa oleva Grotiuksen huomautus, jonka mukaan luonnonoikeus olisi voimassa, vaikkei Jumalaa olisi olemassa – vanha skolastinen hypoteesi – sai jotkin kommentaattorit epäilemään Grotiusta ateistiksi. Jos kerran maailma toimi luonnonoikeuden avulla, mihin Jumalaa silloin tarvittiin? Pian kriittiset huomiot kuitenkin jäivät sivuun ja teos otettiin innolla vastaan varsinkin saksalaisissa yliopistoissa. Vuonna 1661 Badenin ruhtinas perusti Heidelbergin yliopiston filosofiseen tiedekuntaan ensimmäisen luonnonoikeuden oppituolin, jonka haltijaksi tuli Samuel Pufendorf. Oppituolin haltijan tehtävänä oli opettaa luonnonoikeutta ”Grotiuksen mukaan”. Vähitellen vastaavia oppituoleja perustettiin myös muihin protestanttisiin yliopistoihin, esimerkiksi Upsalaan ja Lundiin. *Sodan ja rauhan oikeudesta* -teokseen perustuva luonnonoikeusajattelu levisi myös katolisiin oppilaitoksiin ja oikeustieteellisiin tiedekuntiin, ja vähitellen se muodosti perustan Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan alueella 1700-luvun alussa käydylle poliittiselle keskustelulle.[24]

Niin Englannissa kuin ranskalaisella kielialueella (Sveitsiä lukuun ottamatta), sen vastaanotto jäi kuitenkin suhteellisen vaatimattomaksi. Thomas Hobbesin *Leviathan* (1651) sekä Samuel Pufendorfin *De iure naturae et gentium* (1672) ja sen lyhennetty versio *De officio humanis et civis* (1673) saivat huomattavasti laajemman yleisön. Vasta kun Grotius löydettiin uudelleen 1800-luvun lopussa ja 1900-luvulla, alettiin *Sodan ja rauhan oikeus* -teosta pitää kaikkialla kansainvälisen oikeuden ja oikeusteorian merkkipaaluna.

Lyhennettyjä ja eri tavoin toimitettuja painoksia Grotiuksen teoksesta sekä sen käännöksiä eri kielille ilmestyi joka tapauksessa runsaasti. Erityisen huomion sai sveitsiläisen luonnonoikeusteoreetikon Jean Barbeyracin vuonna 1725 toimittama, laajoin viittein varustettu ranskankielinen käännös. Sen perusteella vuonna 1738 tehty John Morricen englanninkielinen versio tuli pohjaksi nykyisin paljon käytetylle Richard Tuckin vuonna 2005 Liberty Fundille toimittamalle laitokselle. Hyödyllinen on myös Denys Allandin ja Simone Goyard-Fabren vuonna 1999 toimittama ranskankielinen laitos, joka perustuu P. Pradier Fodérén käännökseen vuodelta 1867.

Oikeushistorian alalla Grotiusta on aina pidetty tärkeänä luonnonoikeuden varhaisena edustajana, mutta viime vuosina kiinnostus hänen ajatteluaan kohtaan on levinnyt myös poliittisen historian ja aatehistorian tutkimukseen. *Sodan ja rauhan oikeudesta* tarjoaa lähtökohdan moneen suuntaan kulkevalle historialliselle tutkimukselle, myös viime vuosina vilkastuneille republikanismin, omistusoikeuden ja ihmisoikeuksien historiankirjoitukselle.

Viitteet

1 *De iure belli ac pacis* ilmestyi vuonna 1625 ja tämän jälkeen julkaistiin Grotiuksen elinaikana vielä toinen ja kolmas painos vuosina 1631 ja 1645. Käyttämäni versio on John Morricen englanninkielinen käännös vuodelta 1738, johon perustuu Richard Tuckin toimittama vuoden 2005 (1625/1631) laitos. Seuraavassa viittaan tähän teokseen lyhenteellä DIBP. Oman tulkintani teoksesta ja sen merkityksestä olen esittänyt artikkelissa Koskenniemi 2019.
2 Jälkimmäisestä kannasta ks. Tuck 2001, 108.
3 Ks. esim. Bull 1977, 24–27.
4 Siihen kysymykseen, oliko Grotius viimeinen skolastikko vai ensimmäinen modernin luonnonoikeusajattelun edustaja, Brian Tierney (1997, 342) on huomauttanut hänen muokanneen vanhaa teoriaa siten, että se saattoi tulla sovelletuksi uudessa maailmassa.
5 Grotiuksen elämästä ks. Nellen 2014.
6 Santa Catarinan kaappauksen taustoista ja Alankomaiden siirtomaavallan alkuvaiheista ks. van Ittersum 2006.
7 Grotiuksen kirjelmä on julkaistu englanniksi Martine van Ittersumin toimittamana teoksena Grotius 2006 (1604–1606). Seuraavassa viittaan tähän lyhenteellä DIP.
8 Grotius 1609/2011.
9 Töiden tarkka vertailu sisältyy teokseen Haggenmacher 1983.
10 DIBP, II I I 4.
11 DIBP I II 1 5.
12 Ks. DIBP III X I 3 ja III IV II, jossa Grotius tarkastelee *licere*-verbin eri merkityksiä, erottaen sen, mikä on oikein ja rehellistä siitä, mihin vain ei sisälly rangaistusta.
13 Ks. erityisesti Brett 2020.
14 Grotius 1631/1845, II II (4).
15 Blom & Winkel 2004; Straumann 2015, 83–119.
16 DIBP I I IV.
17 Ks. Koskenniemi 2014, 3–37.
18 Brett, Bhuta.
19 DIBP, II III IV 1–2. Ks. myös Tuck 2016.
20 DIBP, I III VIII 2 sekä Rousseau 1762/2001, I II (43).
21 DIBP XIII (318).
22 DIBP II XI I 3.
23 DIBP II II XXIV.
24 Ks. esim. Grunert 2003, 89–105; Denzer, 1972, 316–318; Link 1985, 122–129.

Kirjallisuus

Blom Hans & Winkel, Laurens (toim.), *Grotius and the Stoa*. Van Gorcum, Assen 2004.

Brett, Annabel, The Subject of Sovereignty. Law, Politics and Moral Reasoning in Grotius. *Modern Intellectual History*. Vol. 17, No. 3, 2020, 619–645.

Bull, Hedley, *The Anarchical Society*. Macmillan, London 1977.

Denzer, Horst, *Moralphilosophie und Naturrecht bei Samuel Pufendorf*. Beck, München 1972.

Grotius, Hugo, *Commentary on the Law of Prize and Booty* (De iure praedae Commentarius, 1604–1606). Toim. & esipuhe Martine Julia van Ittersum. Käänt. Gwladys L. Williams. Liberty Fund, Indianapolis 2006.

Grotius, Hugo, *The Free Sea* (Mare liberum, 1609). Toim. & esipuhe David Armitage. Käänt. R. Hakluyt. Liberty Fund, Indianapolis 2011.

Grotius, Hugo, *Introduction to Dutch Jurisprudence* (Inleydinge tot de Hollantsche rechtsgeleertheit, 1631). Käänt. Charles Herbert. Voorst, London 1845.

Grotius, Hugo, *The Rights of War and Peace* (De iure belli ac pacis, 1625/1631). Toim. & esipuhe Richard Tuck. Käänt. John Morrice ym. Liberty Fund, Indianapolis 2005.

Grunert, Frank, The Reception of Hugo Grotius' *De jure belli ac pacis* in Early German Enlightenment. Teoksessa Tim Hochstrasser ja Peter Schröder (toim.), *Early Modern Natural Law Theories*. Kluwer, Dordrecht 2003, 89–105.

Haggenmacher, Peter, *Grotius et la théorie de la guerre juste*. Presses universitaires de France, Paris 1983.

Ittersum, Martine van, *Profit and Principle. Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in the East Indies (1595–1615)*. Brill, Leiden 2006.

Koskenniemi, Martti, Imagining the Rule of Law. Rereading the Grotian "Tradition". *European Journal of International Law*. Vol. 30, No. 1, 2019, 17–52.

Koskenniemi, Martti, International Law and the Emergence of Mercantile Capitalism. Grotius to Smith. Teoksessa Pierre-Marie Dupuy & Vincent Chetail (toim.), *The Roots of International Law / Les fondements du droit international. Liber Amicorum Peter Haggenmacher*. Nijhoff, Leiden 2014, 3–37.

Link, Christoph, Rechtswissenschaft. Teoksessa Rudolf Vierhaus (toim.), *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1985.

Nellen, Henk, *Hugo Grotius, A Lifelong Struggle for Peace in Church and State 1583–1645*. Brill, Leiden 2014.

Rousseau, Jean-Jacques, *Du contrat social* (1762). Toim. B. Bernardi. Flammarion, Paris 2001.

Straumann, Benjamin, *Roman Law in the State of Nature*. Cambridge University Press, Cambridge 2015.

Tierney, Brian, *The Idea of Natural Rights. Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law 1150–1625*. Eerdmans, Michigan 1997.

Tuck, Richard, *The Rights of War and Peace. Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*. Oxford University Press, Oxford 2001.

Tuck, Richard, *The Sleeping Sovereign*. Cambridge University Press, Cambridge 2016.

Kim Somervuori, *Ei tds. pelkkää ihmeellistä* (2020), akryyli, öljyliitu, lyijykynä kankaalle. Kuva: Kim Somervuori.